

УДК 328.123.001

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ЯК АТРИБУТ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Дарія Зубрицька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: k_polit@franko.lviv.ua*

Досліджено загальні засади діяльності політичної опозиції. Висвітлено суть і зміст поняття “політична опозиція”, подано найважливіші характеристики її ролі в державах зі сталою демократією, розкрито основні форми і методи діяльності цього політичного інституту, особливості його функціонування. Сформульовано мету опозиції, яка полягає в приході до влади, самостійному позиціонуванні й виборі власної моделі поведінки серед різних владних і політичних акторів. Визначальним чинником під час вибору лінії поведінки опозиції завжди є потреби і вимоги електоральної бази, що зумовлює відповідальність партії за свої дії перед виборцями. Уточнено головні завдання опозиції, суть яких не лише в боротьбі за владу і її скинення, а також у тому, щоб наявну систему змінити, виправити і поліпшити. Проаналізовано правила відносин влади й опозиції, які мають формуватися на основі закону, розкрито роль і значення опозиції для демократизації українського суспільства. Наведено приклади розподілу повноважень у парламентсько-президентських республіках.

Ключові слова: політична опозиція, авторитарний режим, політична система, коаліційна більшість, політичний процес, парламентський контроль.

Під опозицією в широкому значенні розуміють політичні рухи, які відстоюють альтернативні щодо правлячої політичної сили ідейні й політичні принципи та моделі розвитку. Опозиція може існувати в інституціоналізованій формі, тобто як парламентський інститут зі своїм усталеним історично або визначеним законодавчо статусом і набором прав. Це стосується насамперед демократичних політичних систем. У недемократичних системах опозиція зазвичай не є легітимним парламентським інститутом, а формує в політичному полі суспільну контреліту і спонукає до розвитку громадські рухи.

Мета статті – розкрити суть поняття “політична опозиція”, визначити засади її діяльності; проаналізувати на рівні політичних партій відносини влади й опозиції, а також окреслити роль і значення інституту політичної опозиції для демократизації українського суспільства.

Щодо наукового опрацювання теми, то проблематику, яка є в основі вивчення політичних партій, досліджували Р. Даль, М. Дюверже, Дж. Сарторі, а питання становлення, ролі і значення партій в українському суспільстві – М. Обушний, М. Примуш, Ю. Шведа, П. Шляхтун, В. Яблонський, деякі аспекти діяльності політичних партій вивчають А. Колодій, В. Піча, В. Рубан, О. Хімченко. Однак з такого погляду – політична опозиція як умова демократичного суспільства – проблематику не розглядали, що й становить наукову новизну статті.

У процесі з’ясування суті опозиції виникає неоднозначність оцінки, яка більше стосується не так самого поняття, як характеру типів і форм функціонування опозиції, а також способів її реалізації в межах політичної системи. Слід керуватися не лише

ціннісним підходом – пояснювати існування опозиції органічною потребою органів влади та суспільства у постійному оновленні. Треба враховувати і структурно-функціональний підхід, що дає змогу класифікувати опозицію і розглядати її крізь призму функцій, які вона виконує.

“Опозиція – правління тією частиною публіки, яка засуджує урядову систему і прагне змінити її; щоправда, це правління суто моральне, воно не володіє жодними примусовими засобами щодо своїх супротивників чи своїх прихильників, спроможне діяти лише через вплив, але гідність і усвідомлення всіх своїх прав йому не менш необхідні” [2, с. 72].

Розмаїття форм і методів опозиційної політичної діяльності, незалежно від її формалізації, можна спостерігати наочно – у практиці багатьох демократичних країн, де опозиція є сталим, повноцінним і життєздатним політичним інститутом; його докладно описано в багатьох дослідженнях, автори яких, фактично, одностайні в трактуванні опозиції як політичної сили, що домагається корекції курсу влади в бік проведення публічної соціально значущої політики і кваліфіковано генерує альтернативну урядовій політику.

Опозиційна дія була ще у грецькій міфології. А виявом демократії у Карфагені були народні збори, які, в разі недосягнення згоди між царями та членами ради старійшин, мали вирішальний голос під час ухвалення рішень. Кожен учасник мав змогу висловитися проти висунутих пропозицій. Виявом політичної опозиційності у Стародавній Греції і Стародавньому Римі були “філіпіки”. Християнство запропонувало ідею протиставлення насильницьким формам боротьби і, як не парадоксально, Христос теж проповідував опір, але принципово інший опір – добром: коли вдарить тебе хто в праву щоку, підстав йому ліву (протест добром). У період Середньовіччя політична думка помістила в серцевину суспільного життя “підданого”, який мав палко вірити: політичний уряд – від Бога, отже, повставати проти нього не лише протизаконно, а й безбожно.

Упродовж тривалого часу опозицію в Європі розуміли як опір державі із застосуванням сили, а її нелегалізовану форму розглядали як бунт. Усвідомлення опозиції як необхідного і невід’ємного компонента держави і суспільства зростає з поширенням політичних доктрин лібералізму. Серед основних причин формування політичної опозиції правлячому режиму дослідники зазвичай називають соціальне розшарування в суспільстві, національну нерівність, недосконалість виборчої системи, розчарування в ідеалах панівного ладу, розкол еліт і незадоволені амбіції окремих діячів.

З огляду на розподіл влади між президентом і парламентом, у парламентсько-президентській республіці прем’єр-міністри і їхні кабінети сильніші, тому можуть приділяти менше уваги запитам окремих груп населення. Якщо опозиційність парламентської меншості стосовно більшості та уряду є опозиційністю як такою, то формування лінії відносин з главою держави завжди залишатиметься відкритим питанням, відповідь на яке залежатиме від політичного змісту та політичних намірів опозиції. І нема підстав стверджувати, що визначальними й домінуючими в цьому процесі завжди будуть політичні інтереси.

Мета опозиції – прийти до влади, тому вона самостійно вирішує, як себе позиціонувати, які моделі поведінки вибрати щодо різних владних і політичних акторів. Таке самовизначення не може бути пов’язане з будь-якими законодавчими вимогами і регулятивами. Вирішальний чинник вибору лінії поведінки опозиції завжди перебуватиме в електоральній площині, звідки й випливає її висока відповідальність за свої дії.

Основне завдання опозиції, на думку Ф. Гізо, – боротьба, але не тільки для того, щоб скинути, якщо це їй вдасться, систему управління, яку вона вважає поганою, а й щоб цю систему змінити, змусити її стримувати себе і йти на поступки навіть тоді, коли вона всесильна. Опозиція має переслідувати владу по п'ятах, досить часто траплятися на її шляху, виглядати добре озброєною, щоб примусити владу звертати увагу на опозицію, хоча влада відкидає опозицію і навіть перемагає її [2].

Президент, зокрема в Україні, іноді може виступати як політичний партнер опозиції, тому що навіть незгода з ним у якихось питаннях не означає неможливості скористатися тими інструментами впливу на політику, які є в його розпорядженні, – наприклад, правом вето, ухвалені Верховною Радою закони. Також опозиція може підтримувати Президента щодо кадрових питань або й пропонувати йому своїх людей, адже, відповідно до Конституції України, глава держави має квоту на посади в уряді – міністра оборони і міністра закордонних справ, призначає й звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах та при міжнародних організаціях, а також половину складу Нацбанку, Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, третину складу Конституційного Суду України, Генерального прокурора.

Термін “опозиція” з латини означає “протиставлення”. У широкому значенні це сукупність поглядів і дій, що мають характер інакомислення та невдоволення чинним режимом. У вузькому розумінні – перенесення політичної опозиції в рамки політичної системи, в якій вона торує шлях до інституалізації. Під опозицією як політичним інститутом розуміють регламентовану чи нерегламентовану чинним законодавством діяльність партій і рухів, що змагаються за здобуття влади.

Функції опозиції в політичному процесі різноманітні й очевидні: це головний канал висловлення соціального незадоволення станом речей, важливий чинник майбутніх змін і політичного оновлення суспільства. Критикуючи офіційний курс уряду, беручи участь у законотворчому процесі, опозиційна партія має змогу домагатися принципових поступок від адміністрації, що перебуває при владі, коригувати її політику, підтримувати в належному тонусі правлячу партію, надавати розвиткові країни необхідної динаміки, обмежувати зловживання владою, порушення громадянських і політичних свобод населення, перешкоджати зміщенню курсу уряду занадто вліво чи вправо від політичного центру, гарантувати підтримку соціальної стабільності, сприяти діалогу правлячої й опозиційної партій [4, с. 326].

Опозиція і влада мають засвоїти цивілізовані правила відносин, керуватися у своїх взаєминах законом. Важливо зробити політику влади публічною, насамперед у визначенні стратегії розвитку країни в економічній, соціальній, науково-освітній та інших сферах. Опозиція може й повинна пропонувати свої погляди на стратегію країни, на перебіг економічних і політичних реформ, доводити населенню їх раціональність і, базуючись на цьому, боротися за представництво в законодавчій і виконавчій владі.

Розвиток політичної системи, яка враховує існування опозиції, конкуренції або змагання між урядом та його опонентами, – важливий аспект демократизації. Проте демократизація і розвиток опозиційної діяльності не ідентичні, друге доповнює перше. У розвинутих країнах Заходу опозиція – один із повноправних політичних інститутів, невід'ємний механізм “стримувань і противаг”, на основі якого функціонує політична система демократичного суспільства. Надання опозиційним

силам можливості висловлювати свої відмінні від офіційних погляди й конкурувати з правлячою партією стабілізаційно впливає на політичну структуру суспільства, протидіє виникненню гострих соціальних конфліктів і кризових ситуацій. Обмеження прав опозиції і сфери її діяльності, що властиво авторитарним режимам, трактують як очевидне порушення елементарних демократичних свобод населення. Відсутність дієздатної опозиції в умовах демократії зазвичай спричинює зростання соціальної нестабільності або ж зумовлює політичну апатію мас. От чому настільки важливо, щоб у суспільстві, яке на шляху до демократії, діяла або перебувала на стадії становлення опозиція.

Коли чинна влада вбачає в опозиції альтернативу собі, то намагається на неї якось реагувати. З цього приводу Роберт Даль пише, що “імовірність того, що уряд терпітиме опозицію, зростає у міру того, як знижуються пов’язані з цим очікувані витрати. Але уряд повинен розглядати раціональність витрат на приборкання опозиції, тому імовірність того, що уряд терпітиме опозицію, зростає у міру того, як зростають очікувані витрати на її приборкання. Чим значніше витрати на приборкання перевищують витрати, пов’язані з тим, що треба терпіти опозицію, тим вища ймовірність існування конкурентного режиму. Чим менші витрати пов’язані з тим, що треба терпіти опозицію, тим міцніший уряд; чим більші витрати – тим міцніша опозиція. З цього виходить, що умови, які забезпечують більш високий рівень міцності і для уряду, і для опозиції, сприяють виробленню і збереженню більш широких можливостей для того, щоб опозиція заперечувала дії уряду” [3, с. 96].

Наростання кризових процесів у суспільстві, коли політичний курс уряду стає непопулярним, дає опозиційним партіям очевидні переваги. У цих умовах опозиція йде на загострення розбіжностей з правлячими партіями, іноді свідомо збільшуючи ідейно-політичну дистанцію між ними, відхиляючись вліво чи вправо (залежно від орієнтації) від центру. У період відносної соціально-політичної стабільності, коли рейтинг голови виконавчої влади, кабінету міністрів і партій правлячої коаліції досить високий, можливості маневру в опозиції гранично обмежені. Вона змушена лавірувати, озброюватися популярними лозунгами (і по-своєму їх інтерпретувати) та скеровувати вістря своєї критики на окремі, найбільш вразливі аспекти діяльності уряду. Але нема гарантії, що це дасть бажані результати. Раніше опонентам влади достатньо було перечекати, “пересидіти” важкі часи, сподіваючись, що рано чи пізно правляча партія допустить грубі прорахунки і баланс політичних сил неминуче зміниться на користь опозиції. Тривалий час така тактика залишалася чи не основною для британської опозиції. Навіть не маючи конструктивної програми, провідна опозиційна партія об’єктивно ставала полюсом притягання для всіх противників політичного курсу уряду і, отже, могла, використовуючи суто його непопулярність, розраховувати на повернення до влади.

На відміну від правлячих партій, можливість впливу керівництва опозиції на своїх прихильників досить обмежена. В його арсеналі нема тих ефективних інститутів заохочення і примусу (насамперед розподіл посад у державному бюрократичному апараті), якими володіє і які використовує партія, що перебуває при владі. Ядро електорату опозиційних партій, яке допомагає їм “триматися на плаву” в несприятливі періоди, становлять їхні члени, активісти і традиційні виборці. Окрім того, представники опозиції можуть розраховувати на підтримку тих прошарків населення, які не задоволені своїм соціально-економічним становищем і статусом у суспільстві.

Саме опозиційні утворення є носіями альтернативних шляхів розвитку країни, “безпристрасними критиками” влади, які вказують на її помилки у внутрішній та

зовнішній політиці і слугують основним елементом у системі стримувань і противаг: “Головна мета діяльності опозиції – це прийти до влади через демократичні, прозорі вибори, виправити помилки попередніх урядів, зберігши їхні напрацювання, та впровадити в життя свій варіант розвитку країни” [6, с. 6].

Українська опозиція заявила про себе на повний голос після вибуху “касетного скандалу” 28 листопада 2000 року. В українському суспільстві є своєрідний “політичний спорт” – гра в опозицію. Деякі політичні сили оголошують себе напівопозицією, конструктивною, непримиренною, парламентською, позапарламентською опозицією: нині позиціонують себе як опозиція, а вже завтра вони – друзі влади і т. д. Основа таких опозицій – тимчасові розбіжності з кадрових питань, тривіальні суперечки з поточних питань, передвиборна тактика, коли лідери деяких партій з кон’юнктурних міркувань видають себе за опозиціонерів. Загальновідома практика, коли той чи інший державний діяч, чиновник, якого звільнили з посади за зловживання владою, професійну нездатність чи за “банальне” розкрадання народного добра, за одну ніч стає “опозиціонером” і галасує на весь світ, що його переслідують за опозиційні погляди [1, с. 12].

Політичні сили вдаються до інсценування опозиційності як процесу пошуку популярності на основі критики влади, процесу штучного “конструювання” політичного стилю, коли акцентують на зовнішніх ознаках, символах, імітують бурхливу діяльність з боротьби зі злочинністю, мафією, чиновництвом, бюрократією. Вони створюють фальшивий імідж, дуже далекий від реальності, щоб сформувати собі привабливий вигляд “борця за народне щастя”. Такі ролі неодноразово приміряли партії, рухи та особи. Вони навіть справляли враження на виборців і здобували винагороду у вигляді депутатських мандатів, посад. Але швидко зникали привласнені іміджі, що мали суто зовнішній характер, а новітні політичні імітатори осідали в столиці держави, не звітуючи перед виборцями про свою діяльність в органах влади [5].

Близькою до інсценувань опозиції є так звана фронда, яка водночас і хоче, і не хоче демонструвати свою опозиційність. Розглянемо її ознаки. Основний конфлікт між владою і фрондою – доступ до державної “годівниці”. Розгортається цей конфлікт приблизно за такою схемою. Чиновника високого рангу або “олігарха” відсторонюють від влади. І раптом уже наступного дня він починає галасувати: і влада не та, і в державі все йде не так, як треба, і політика помилкова, хоча дотепер вважав, що в країні усе більш-менш “гаразд”. Фронда завжди супротивна. Вона виникає не на ідейних засадах, а внаслідок втрати владних позицій, що сприймає як кровну образу. Але це не заважає фрондерів відразу ж приставати на бік привабливих ідейних позицій або бути радикалом без позиції; у фронді завжди є щось від оперетки або клоунади, тому вона дуже часто скочується до політичної інтриги, змови, містифікації. На жаль, в Україні за десятиріччя було багато інсценувань, гри в опозицію і фронду. Подолати ці негативні явища, перейти до нормальної взаємодії влади й опозиції – одне з актуальних питань політичного розвитку України.

Під опозицією розуміємо насамперед угруповання, що протистоїть державній владі з метою перебрати на себе її повноваження. Тобто опозиція протистоїть владі, а влада – опозиції. І це – закономірний перебіг політичного життя демократичної країни. Якщо опозиції нема – в країні диктатура. Її наявність – вагоме застереження від узурпації влади. Опозиція в теорії демократії є таким собі “оберегом” свобод, викривачем негараздів, провідником змін. Це важливий соціальний інститут, без

якого суспільство деградує. Опозиція мусить спиратися лише на внутрішньодержавні сили, а не на зовнішню підтримку. Зовнішні сили – не обов'язково вороги, але вони не мають позитивного заряду, зокрема щодо нашої держави.

Недосконалість українського законодавства у сфері політичної системи, нечітке окреслення владних функцій і повноважень значною мірою зумовлені конфліктністю політичного процесу в Україні, який, зі свого боку, концентрується і консервується в аспекті “війни юристів” щодо тлумачення прав.

Підсумовуючи, зазначимо, що демократія, за одним із визначень, – це конкуренція, змагання, боротьба між владою й опозицією, аби влада усвідомлювала, що є політична та ідеологічна сила, готова замінити її, повести суспільство далі. Беззмістовність ідеологічної і політичної фразеології опозиції стає показником її теоретичної та практичної безпорадності, політичної капітуляції перед необхідністю вирішувати кардинальні суспільні завдання. Це розслаблює, відпускає на волю владу, яка не вбачає в опозиції серйозного супротивника і дозволяє собі сумнівні імпровізації в законодавстві, дотриманні демократичних процедур у сфері свободи слова.

Факт наявності опозиції в державах Західної Європи відрізняється від ситуації, що склалася в Україні. По-перше, наявність опозиції засвідчує, що є чіткі однастайні погляди кваліфікованих професіоналів на функціонування політичної системи. По-друге, свідчить про те, що є альтернатива чинній владі і – якщо опозиційні сили набирають певний відсоток голосів і проходять у парламент – є ознакою того, що курс чинної влади подобається не всім, а в опозиційних силах вбачають краще озвучення і втілення власних інтересів. По-третє, наявність опозиції підкреслює, що є інший підхід до вирішення суспільних проблем, відповідно, інакше було б сформовано бюджет, розподілено кошти у сферах, регіонах тощо, а це розставляє інші акценти у сфері оподаткування, окреслює інший вектор орієнтації на соціальні верстви, класи, прошарки. Фактично, саме вони приводять до влади ті чи інші сили. Якщо в державі налагоджено механізм демократичного переобрання органів влади, то біля “керма” перебувають саме ті сили, яких потребує суспільство, але в Україні з цим значні проблеми. По-четверте (і основне), партії мають бути виразниками суспільних інтересів, і саме на цих засадах їх потрібно створювати, а не під вибори.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Адамский О.* Этой ярмарки краски (о модных цветах и идеях в украинской политике) // *Компанийон*, 1998. №3. С. 14–15.
2. *Гизо Ф.* О средствах правления и оппозиции в современной Франции // *Классический французский либерализм: Сборник*. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000.
3. *Даль Р.* Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція. Х.: Каравела, 2002.
4. *Дюверже М.* Политические партии. М.: Академический Проект, 2000.
5. *Касьянов Г.* Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час, 2008.
6. Опозиція в Україні. [Аналітична доповідь Центру стратегічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова] // *Національна безпека і оборона*, 2002. №7. С. 9–19.
7. *Партия регионов. История разработки теории оппозиции* // <http://www.partyofregions.org.ua/opposition-a-z/4270e0d95879e/>.

POLITICAL OPPOSITION AS ATTRIBUTE OF A DEMOCRATIC SOCIETY**Dariya Zubrytska**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine, e-mail: k_polit@franko.lviv.ua*

The article investigates general backgrounds of political opposition's activity. The essence and the contents of the concept "political opposition" is reflected, the basic characteristics of its role in the states of constant democracy are resulted, the basic forms and methods of activity of this political institute, features of its functioning are opened. The purpose of opposition which consists in coming to power, independent positioning and a choice of own model of behaviour among different imperious and political actors is detailed. Needs and requirements of electoral base are the determining factor at the choice of a line of conduct of opposition which pulls behind itself the responsibility of a party for the actions before voters. Leading tasks of opposition the essence of which consists not only in the struggle for authority and its overthrow but also for changing, correcting and improving of this system are specified. Rules of mutual relations of authority and opposition which should develop on the basis of the law, and still its role and value for democratization of the Ukrainian society are analysed. In article The examples of distribution of powers in parliamentary-presidential republics are also given.

Keywords: political opposition, authority regime, political system, coalition majority, political process, parliamentary control.

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ ОППОЗИЦИЯ КАК АТРИБУТ
ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА****Дарья Зубрицкая**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина, e-mail: k_polit@franko.lviv.ua*

Исследовано общие основы деятельности политической оппозиции. Раскрыто суть и содержание понятия "политическая оппозиция", приведены основные характеристики ее роли в государствах постоянной демократии, раскрыты основные формы и методы деятельности этого политического института, особенности его функционирования. Детализируется цель оппозиции, которая заключается в приходе к власти, самостоятельном позиционировании и выборе собственной модели поведения среди разных властных и политических актеров. Определяющим фактором при выборе линии поведения оппозиции всегда являются потребности и требования электоральной базы, которая тянет за собой ответственность партии за свои действия перед избирателями. Уточняются ведущие задания оппозиции, суть которых заключается не только в борьбе за власть и ее свержение, но также и для того, чтобы эту систему изменить, исправить и улучшить. Проанализированы правила взаимоотношений власти и оппозиции, которые должны складываться на основе закона, а еще ее роль и значение для демократизации украинского общества. Приведены примеры распределения полномочий в парламентско-президентских республиках.

Ключевые слова: политическая оппозиция, авторитарный режим, политическая система, коалиционное большинство, политический процесс, парламентский контроль.

Стаття надійшла до редколегії 22.12.2008

Прийнята до друку 14.04.2009